

УДК 1(091)

КОНЦЕПЦІЯ МІФУ У ТВОРЧОСТІ РОЛАНА БАРТА

Олександра Легеза

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин, кафедра філософії
пр. Гагаріна, 72, 49000, м. Дніпро, Україна*

У статті досліджуються погляди французького семіотика Ролана Барта стосовно сутності міфу. Розглянуті основні відмінності даної концепції від поглядів мислителів першої половини ХХ ст., зокрема, порівнюються ідеї Ролана Барта і Карла Густава Юнга. Було визначено, що для Ролана Барта міф втрачає своє архаїчне значення та розглядається як атрибут сучасного суспільства. Також французький мислитель визначає міф як повідомлення і як вторинну семіологічну систему. Зазначено, що основні риси міфу для Ролана Барта – адресність, нестабільність, і деформація смислів.

Ключові слова: Ролан Барт, міф, міфологічний дискурс, філософія, історія філософії.

Постановка проблеми. Ролан Барт – один із визначних мислителів другої половини ХХ ст. На відміну від своїх попередників, Р. Барт надає поняттю «міф» нового смислу. Він уже не звертається до міфу, як до архаїки та релігійного феномену, а вбачає у ньому невіддільний атрибут сучасного суспільства, що являє собою певний тип повідомлення. Оскільки Ролан Барт надає поняттю «міф» абсолютно нового значення, розглядаючи його, як знакову систему, яка створюється сучасним суспільством і водночас підпорядковує сучасне суспільство собі його ідеї потребують детального розгляду.

Огляд літератури. Насамперед, є ціла низка дослідників, які розглядають виключно міфологічну концепцію Ролана Барта, і аналізують специфіку його поглядів на сутність міфу. До них належать О.І. Чубукова [1], Т.В. Самойлова [2], Дж. Сміт [3] та Р. Боер [4].

Крім того, є дослідники, яких цікавлять ідеї Р. Барта загалом, але вони також звертають увагу на міфологічний аспект творчості французького семіотика. Серед таких дослідників можна відзначити С.В. Куцупал [5], О.А. Кокареву [6] та К. Хостейн [7].

Нарешті є дослідники, які розглядають теорію Ролана Барта як частину цілісного міфологічного дискурсу та у зв'язку із теоріями його сучасників. До даної категорії дослідників належать І. Фрис [8], І. Костюк [9] та О.І. Кириленко [10].

Разом з тим варто зазначити, що історико-філософська специфіка концепції міфу Р. Барта та її принципова відмінність від концепції К.Г. Юнга, поки що не отримали достатньої уваги в працях вищезазначених дослідників. Саме це й обумовлює актуальність нашого власного дослідження.

Мета статті – дослідити міфологічну концепцію Р. Барта, визначаючи її специфіку та відмінність від ідей попередніх дослідників, для наочності порівнявши її з міфологічною концепцією К.Г. Юнга.

Виклад основного матеріалу. Р. Барт повністю відкинув традицію розгляду міфу в якості архаїчного, натомість, використовуючи цей термін для позначення знакових систем, які де-факто керують людьми у сучасному суспільстві, переозначаючи продукти культури як «природні» явища. Ця концепція різко контрастує із попередніми, оскільки традиційно міф – це надбання архаїчних культур, яке має певний вплив і на свідомість сучасної людини. Отже, аби зрозуміти, чому саме концепція Ролана Барта є самобутньою

у порівнянні з іншими ідеями, що становили основу міфологічного дискурсу ХХ ст., коротко окреслимо специфіку концепцій які визначали сутність міфу у першій половині ХХ ст.

Попередники Р. Барта, розглядаючи міф, здебільшого визначали його, спираючись на його значущість для архаїчних культур, а також розглядали його як феномен, фундаментальний сам по собі. І хоча багато з них не обмежувались тлумаченням ролі міфу в первісному суспільстві, а обґрунтовували його значущість для сучасної людини у тому числі, говорячи про міф вони, здебільшого, орієнтувались саме на давні сказання про богів та героїв. Серед таких дослідників, що зробили вагомий внесок у розгляд проблеми міфу, можна виділити Дж. Фрезера, К. Леві-Строса, Е. Кассирера, Б. Малиновського, З. Фрейда, К.Г. Юнга та інших [9]. У якості відправної точки для своїх досліджень вони брали саме свідомість (або несвідоме) первісної людини, і неодмінно звертались до найперших міфологічних систем, що були такою людиною винайдені. Тобто для них міф, хоча у деяких випадках і розглядався як такий, що має безпосередній вплив на життя сучасної людини, все ж таки залишався надбанням архаїчного суспільства у першу чергу, та характеризувався своєю фундаментальністю. Навіть коли дослідники обговорювали роль міфу у сучасному суспільстві, вони все одно транслювали ті патерни, які були характерні для архаїчної людини, і які, на їх думку, наділені певною сталістю.

Цим обумовлюється колосальна різниця між поглядами дослідників міфу першої половини ХХ ст. і Роланом Бартом, який став розглядати сам термін інакше. Аби побачити цей контраст, розглянемо концепт міфу, представлений Карлом Густавом Юнгом (який є представником класичного міфорозуміння), а потім порівняємо його із концепцією Ролана Барта.

Одразу слід сказати, що і підхід К.Г. Юнга був певною мірою новаторським, оскільки він відмовився від функціоналістського тлумачення, вважаючи, що вона нівелює цінність міфу. Але, як і решта дослідників, він в першу чергу зважає на прояви міфу у первісному суспільстві, підкреслюючи, що уже за стародавніх часів Несвідоме виявляло себе у створенні різноманітних міфологій, які, хоча і були продуктами різних культур, відтворювали однакові (або схожі один на одного) патерни. Для К.Г. Юнга міф – це фактичний прояв Несвідомого, досліджуючи який, ми можемо впевнитись в існуванні архетипів, що є первинними образами та відбивають приховані у Несвідомому ідеї та патерни поведінки [11]. Такі умовиводи К.Г. Юнг робить, спираючись на свій аналіз архаїчних міфологічних систем, а одним із його головних аргументів є те, що міфології усіх народів схожі одна на одну, і там постійно відтворюються майже ідентичні за змістом сюжети. До таких тем належать концепції про смерть і відродження, міф про Золотий Вік, тощо. Хоча потім мислитель також ілюструє відтворення тих самих міфологічних сюжетів уже у сучасному суспільстві (наприклад, так він розглядає міф про комуністичну спільноту як відтворення міфу про Золотий Вік [12]), однак відправною точкою, або близькою до неї, дослідник вважає часи, коли люди вперше почали розповідати міфи один одному.

Таким чином, для К.Г. Юнга, міф – це прояв вічних патернів, які уже від початку закладені у людському Несвідомому, і ретранслюються назовні саме у подібні міфологічних сюжетів. У свою чергу, міфи архаїчних суспільств дозволяють йому провести критичний аналіз даного феномену. Також вони й служать для психоаналітика відправною точкою у дослідженні. Тобто, іншими словами, К.Г. Юнг стверджує, що міф з'явився ще за прадавніх часів, і з того часу змінюється лише його форма, в той час як змістовне наповнення лишається тим самим, що і підтверджує міф про комуністичну спільноту як прообраз ідеальної держави. Таким чином, на думку Карла Густава Юнга, міфи є чимось фундаментальним і, по суті, незмінними та постійно відтворюваними патернами. Тобто сучасне суспільство ретранслює ті самі архаїчні міфи, які, однак, були перетворені й тепер

відбивають актуальну реальність. Люди не можуть створити щось нове, і, насправді, і не є самі творцями міфу. Міф за К.Г. Юнгом творить сам себе, використовуючи людину радше як інструмент, і не розглядаючи її як свого творця.

Ролан Барт, у свою чергу, демонструє кардинально інший підхід до визначення міфу як такого. Найперше, що слід зазначити, він зовсім не звертається до архаїчної міфології та свідомості первісної людини, аби пояснити сутність феномену. Для Р. Барта міф перетворюється на ідеологію, і він, хоча і використовує даний термін, надає йому зовсім іншого значення. Ролан Барт розглядає «міф» не як сказання про трансцендентне, богів та героїв, а як ілюзію, у яку глибоко занурене сучасне суспільство. Французький семіотик аналізує «повсякденні» міфи, які створює французька культура [7]. Як зазначає одна із дослідниць творчості Р. Барта, С.В. Куцепал, для мислителя «міф – маркер якісної характеристики сучасного буржуазного суспільства, а міфологізація – атрибутивна ознака будь-якого соціуму» [5, с. 110]. Для Р. Барта міф втрачає свій первинний сенс, свою фундаментальність, свою «вічність», а також релігійне обґрунтування, оскільки відтепер міф – це ілюзія, яка може бути утворена ким завгодно і як завгодно. А найголовніше те, що міф стає звичним атрибутом сучасного суспільства, на чому досить чітко наголошує сам автор концепції.

Отже, на відміну від К.Г. Юнга та інших дослідників міфу, французький мислитель перекреслює міф, як щось вічне та несвідомо відтворюване, що проходить довгий шлях від архаїки до сьогодення. Ролан Барт трактує міф виключно з точки зору семіології та комунікативних структур, відзначаючи його нерозривний зв'язок із тими процесами, що відбуваються у суспільстві. Французький філософ вбачає у міфі саме атрибут сучасного йому західного суспільства, який створюється та виражається з повною свідомістю, і за мету має деформацію навколишнього світу.

Своє відношення до проблематики міфу у сучасному суспільстві Ролан Барт розкриває у своєму нарисі «Міф сьогодні», де він дає теоретичну базу власної концепції. Отже, що для Р. Барта міф? На це питання філософ дає досить точну відповідь: «міф – це система зв'язку, це повідомлення» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 181]. Також він зазначає, насамперед, «міф – це слово» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 181]. Причому головне у міфі – саме форма, у якій він представлений [4]. Міф у Ролана Барта – це невіддільний атрибут сучасного західного суспільства та його можна зустріти будь-де, а міфотворцем може стати будь-хто. Так, філософ зазначає, попри те, що він називає міф саме повідомленням і словом, міф – це не обов'язково письмовий дискурс, але також «фотографія, кіно, репортаж, спорт, спектакль, реклама» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 182]. Тобто будь-яка закодована система повідомлень може за певних обставин стати міфом. Надалі й сам Р. Барт це підтверджує ще раз, розглядаючи міф, як семіологічну систему. Можна сказати, що термін «слово», а відтак – і визначення міфу, як слова, наділяється специфічним змістом, і розуміється як певна знакова система. Саме тому Р. Барт відзначає можливість міфотворчості у будь-якій сфері людської культури, яку можна звести до сукупності знаків, писемних чи не писемних.

Говорячи про семіологічну систему, Ролан Барт бере за основу мовну теорію, сформувану Ф. де Соссюром, яка, як видно з його теоретичних робіт, мала великий вплив на становлення його концепції міфу. Так само, як і Ф. де Соссюр, Р. Барт стверджує, що у міфі також присутня структура з означаючого, означуваного і знаку, але «міф – це особлива система, яка побудована на основі вже наявного семіологічного ланцюга: це вторинна семіологічна система» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 187]. Оскільки система вторинна, то у міфі те, що у первинній системі подається, як знак, є лише означаючим. Тобто те, що для мови було смыслом, для міфу є лише формою, а означуване для обох систем являє собою поняття. Натомість, кінцевий елемент, який у мовній системі представляється як знак, у міфі

Р. Бартом трактується уже як значення. Таким чином, за словами самого дослідника, «міф дійсно має подвійну функцію: він і позначає і повідомляє, і дає зрозуміти та нав'язує» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 190]. Тобто міф стає надбудовою над словом, що виражається у набутті міфом нових значень і смислів. Резюмуючи, зазначимо, що Р. Барт активно користується надбаннями Ф. де Соссюра, дослідник створюючи власну схему, за якою функціонує міф. Але у схемі Р. Барта міф уже являє собою метамову, що є надбудовою до вже наявної системи.

Також слід зазначити основні риси, якими Р. Барт наділяє міф. По-перше, французький семиотик наголошує на тому, що у міфі немає ніякої фундаментальності та стабільності. За словами філософа, «міфічні поняття не можуть бути зафіксовані: вони можуть утворюватись, змінюватись, розпадатись або повністю зникати» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 193]. Таким чином, у порівнянні з уже згаданим К.Г. Юнгом та його сучасниками, для яких міф був чимось сталим і незмінним за своєю сутністю, у Р. Барта міф стає ілюзією, що набуває пластичності та динаміки. Крім того, міф має величезне число означаючих, у яких він являє себе міфологу. Наступна риса міфу, яка є визначальною для його змісту, це його здатність деформувати смисли. Так, Ролан Барт пише, «його [міфу] функція – спотворювати, а не приховувати» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 194]. Це означає, що будь-що, що стає міфом, втрачає своє первинне значення, а відтак, набуває нових смислів і тлумачень. Також важливою характеристикою міфу є те, що він завжди комусь адресований. Ролан Барт сам зазначає, що міф «розгорнутий до мене, я відчуваю його інтенціональну силу» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 197]. Водночас міф, взятий у його оригінальному значенні, включаючи юнгівський міф, має вплив на все людство. Міф у Р. Барта завжди направлений на певну групу людей, а оскільки самих міфів та міфологій існує величезна кількість, усе суспільство вкотре решт схиляється під їхньою владою.

Ще один аспект міфу у Р. Барта, який потребує детального розгляду, це принцип, за яким міф працює. Згідно з уявленнями мислителя, деформація смислів, яку спричиняє міф, полягає у тому, що він заміняє істинний смисл речей природнім. Так, Р. Барт пише що у міфі речі «втрачають свою історичність», і далі, «речі втрачають пам'ять про те, як вони були зроблені» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 216]. Тобто те, що перетворюється на міф, втрачає свою значущість як культурно-історична цінність, натомість, перетворюючись у щось натуралістичне. Щодо цього, Р. Барт пише, що міф не заперечує речей, а «очищає їх, і обґрунтовує їх, як природно вічні» (переклад мій – *О.Л.*) [13, с. 217]. Як слушно зазначає О.І. Чубукова, за своєю природою семиологічна система (а відтак – і міф) є системою значущості, але через свою здатність до деформування смислів, міф сприймається як система фактів [1]. З цього випливає, що міф старанно приховує власну ідеологічність [2]. Тобто для Р. Барта міф – це те, що дозволяє людям, які сприймають міф, відсторонитись від його соціокультурної значущості, і сприйняти як природний стан речей, як те, що має бути насправді, і як певну ідею, яку вони самі мають втілити.

Розглядаючи специфіку поняття міфу, що було запропоноване Роланом Бартом, слід звернутись до його збірника статей «Міфології». Навіть у назві дослідник чітко зобразив картину наявної реальності – усе сучасне суспільство ніби занурене у міфологічний субстрат. У своїх роботах Р. Барт розглядає міфи, які продукуються у різноманітних галузях: кіно, спорт, культура, література, тощо. Розглянемо докладніше цей момент на прикладі іграшок та їхньої міфології. На думку Р. Барта, іграшки завжди означають те, що є соціалізованим, і складається із міфів дорослого життя. У якості таких міфів він називає армію, радіо, пошту, медицину, школу, перукарські навички, авіацію, транспорт та науку [13]. Таким чином, іграшки – це каталог міфів і сюжетів дорослого життя, які абсолютно

підпорядковують дитину своїй власній міфології, заохочуючи її повністю відтворювати потрібний патерн поведінки. Так, мислитель пише, що «французька іграшка, як правило, це іграшка-імітація, вона робить дітей користувачами, а не творцями» (переклад мій – О.Л.) [13, с. 56]. Р. Барт показує, що граючись іграшкою, дитина сприймає ті правила, які ця іграшка їй нав'язує, як щось природне, а відтак – потрапляє повністю у владу міфології, створеної сучасним суспільством. Так, «міф віднімає у людини свободу» [10, с. 67]. Цей приклад, наведений Роланом Бартом, як і багато інших, демонструє одну важливу річ – сучасне суспільство і його міфології знаходяться у постійній кореляції одне з одним, і саме різноманітні культурні феномени формують все більшу і більшу кількість міфів, які радо засвоюються членами суспільства.

Отже, концепція Р. Барта демонструє, як кардинально змінюється сутність поняття «міф». Попередні дослідники міфу здебільшого вбачали у ньому класичні сказання про богів та героїв, фундаментальну категорію. Вони розглядали його крізь призму архаїчності та релігійної свідомості первісної (і, подекуди, сучасної) людини. Натомість, Ролан Барт запропонував концепцію, яка спирається на лінгвістику і процеси, що відбуваються у постмодерному суспільстві. Він використовує міф позначаючи те, що не є дійсним, хоча прагне таким здаватись. Насправді, Ролан Барт просто використовує відомий термін, що має певні конотації (як-то позначення чогось, що насправді не є реальним), і використовує його для позначення процесів, які відбуваються у сучасному суспільстві. Загалом, на Р. Барта справили значний вплив дослідники, що вивчали особливості функціонування мови, зокрема Ф. де Соссюр. Адже на основі його семіологічної концепції, французький семіотик створив власний патерн, за яким функціонує його міф. До того ж, треба взяти до уваги лінгвістичний поворот, який відбувся завдяки, зокрема Л. Вітгенштайну, у першій половині ХХ ст. і загальну увагу постмодерної філософії до сучасного західного суспільства. Тут слід вказати, що французьке суспільство, частиною якого був Р. Барт, переживало суттєві післявоєнні зміни, що характеризувались масовим консюмеризмом і збільшенням ролі реклами у суспільстві [3]. Тому не дивно, що об'єктом інтересу для Р. Барта стають приховані знакові системи, які не усвідомлюються сучасним йому суспільством [6]. Р. Барт, як і багато його попередників (зокрема і К.Г. Юнг), вважає, що суспільство повністю просякнуте міфологією. Однак це міфологія нового роду, повністю відірвана від класичного міфопорозуміння, і розквітає на теренах сучасного суспільства, яке продукує нові міфи, що невпинно поглинають людську свідомість.

Висновки. Підбиваючи підсумки, вкажемо, що міфологічна концепція Ролана Барта відрізняється від ідей його попередників. Останні розглядали міф у його класичному значенні, визначаючи у якості відправної точки його архаїчність і фундаментальність. Порівнюючи теорії Ролана Барта та Карла Густава Юнга ми, насправді, порівнюємо два різних «міфи». К.Г. Юнг спирається на загальноприйняте визначення міфу, як давніх сказань про богів та героїв, зазначаючи, що структури, які працювали у свідомості первісної людини не втрачають свого значення і для людини сучасної. Р. Барт, натомість, відмежовується від цієї всеосяжної концепції, і представляє міф атрибутом сучасного суспільства. Так, він визначає міф як слово, повідомлення, систему знаків, і зводить його до вторинної семіологічної системи, яка надбудовується над мовою і деформує смисли. Також міф характеризується нестабільністю, адресністю, великою кількістю означаючих, і тим, що перетворює культурно-історичний зміст у природній, представляючи значення, як факти. У Ролана Барта міф репрезентує ідеї, які здаються реальними, але насправді вони є ілюзорними. На прикладі з іграшками Р. Барт показує як міфи керують свідомістю людей, підпорядковуючи їх собі. При цьому міфотворцем може бути будь-хто. Визначаючи причини, які надихнули

Ролана Барта на те, щоб представити міф у якості ідеологічного інструменту, відзначимо творчість Ф. де Сосюра, вплив лінгвістичного повороту у філософії та післявоєнні зміни у французькому суспільстві.

Список використаної літератури

1. Чубукова Е.И. Мифологическая концепция коммуникации Р. Барта. *Смыслы мифа: мифология в истории и культуре. Серия «Мыслители»*. 2001. № 8. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/chubukova-ei/mifologicheskaya-koncepciya-kommunikacii-r-barta> (дата звернення: 29.03.2019).
2. Самойлова Т.В. Мифологический дискурс в структурном анализе Р. Барта. *Научный альманах*. 2015. № 12–3(14). С. 411–413.
3. Smith G. Barthes on Jamie : myth and the TV revolutionary. *Journal of Media Practice*. 2012. Vol. 13, No. 1. P. 3–17.
4. Boer R. The robbery of language? On Roland Barthes and myth. *Culture, Theory and Critique*. 2011. Vol. 52, No. 2–3. P. 213–231.
5. Куцепал С.В. Політичний міф : версія Ролана Барта. *Гілея*. 2016. № 12. С. 109–111.
6. Кокарева Е.А. Семиология Р. Барта : письмо, идеология, мифология. *Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология*. 2014. № 2(18). С. 94–99.
7. Haustein K. Mythologies at 50 : Barthes and popular culture. *French Studies*. 2010. Vol. 64, No. 3. P. 369–370.
8. Фрис І. Міфологічні концепції ХХ ст. : огляд проблеми. *Київські полоністичні студії*. 2012. № 19. С. 377–382.
9. Костюк І. Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2010. № 21. С. 367–378.
10. Кириленко Е.И. Р. Барт и М. Элиаде : два опыта истолкования мифа. *Вестник Томского государственного университета*. 2007. № 297. С. 66–70.
11. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов. Минск : Харвест, 2004. 400 с.
12. Jung C. G. Man and his symbols. New York : Doubleday, 1964. 320 p.
13. Barthes R. Mythologies. Paris : Éditions du Seuil, 1970. 247 p.

ROLAN BARTHES' CONCEPT OF MYTH

Oleksandra Leheza

*Oles Honchar Dnipro National University,
Faculty of Social Sciences and International Relations,
Department of Philosophy
Haharina ave., 72, Dnipro, 49000, Ukraine*

The article discusses Roland Barthes' concept of myth. The study aims to analyze the specifics of myth in Barthes' works and to compare it to the previous concepts of myth. In particular, the paper contrasts Jung and Barthes' ideas about the essence of myth and its significance for mankind. The author of the article argues that for Barthes, myth is a message (verbal or non-verbal), a word, and a secondary semiological system. In addition, according to Barthes, such features as a specific meaning for a certain group of people, an ability to deform meanings of cultural phenomena, and instability are essential of every myth. Thus, while the previous thinkers explained myth, referring to its fundamentality and significance in archaic cultures, Barthes presents myth as an illusion, and as an attribute of the contemporary European society. The author of the paper comes to the conclusion that Barthes changes the entire concept of myth, responding to the emerging concerns about the changes in a modern society.

Key words: Roland Barthes, myth, mythological discourse, philosophy, history of philosophy.